21/09/2026

Αιτωλίας και Ακαρνανίας Δαμασκηνός: «Κάθε τόπος που συνθλίβεται από την τυραννία αποτελεί ένα εν δυνάμει Μεσολόγγι»

Μητροπολιτικό Έργο / Ι.Μ. Αιτωλίας και Ακαρνανίας

Στο ΛΕ' Συνέδριο της Χριστιανικής Ενώσεως Κυπρίων Επιστημόνων (ΧΕΚΕ), με θέμα «200 χρόνια από την Έξοδο του Μεσολογγίου: Μηνύματα και Διδάγματα», το οποίο πραγματοποιήθηκε στην Λευκωσία, την Κυριακή 20 Σεπτεμβρίου 2026 και τελούσε υπό την Αιγίδα του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Νέας Ιουστινιανής και πάσης Κύπρου κ. κ. Γεωργίου, μίλησε ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης

Αιτωλίας και Ακαρνανίας κ. Δαμασκηνος.

Θέμα της εισήγησης του Σεβασμιωτάτου ήταν: “Η Έξοδος του Μεσολογγίου. Ένα διαχρονικό προσκλητήριο Ελευθερίας”.

Η ομιλία του Σεβασμιωτάτου κ. Δαμασκηνού:

Με αισθήματα βαθυτάτης συγκινήσεως, εξαιρετικής τιμής και ειλικρινούς ευγνωμοσύνης, βρίσκομαι σήμερα στην μαρτυρική Κύπρο· σε έναν τόπο ο οποίος, περισσότερο ίσως από κάθε άλλον χώρο του Ελληνισμού, γνωρίζει τί σημαίνει ιστορική μνήμη. Έναν τόπο που έχει βιώσει, με τρόπο δραματικό και επώδυνο, την αλήθεια πως η ελευθερία, η δικαιοσύνη και η εθνική αξιοπρέπεια δεν αποτελούν αφηρημένες έννοιες, αλλά είναι αξίες για τις οποίες άνθρωποι και λαοί, όταν οι ιστορικές περιστάσεις το επιβάλλουν, καλούνται να καταβάλουν ακόμη και το υψηλότερο τίμημα.
Η παρουσία μου εδώ δεν συνιστά απλώς μία εθιμοτυπική επίσκεψη ενός Ιεράρχη της Εκκλησίας της Ελλάδος προς την Αγιωτάτη Εκκλησία της Κύπρου. Είναι μία συνάντηση· συνάντηση ιστορικής και πνευματικής μνήμης. Συνάντηση δύο τόπων οι οποίοι, μολονότι χωρίζονται από την γεωγραφική απόσταση, συνδέονται με ακατάλυτους δεσμούς πίστεως, ιστορίας και πολιτισμού.

Τόσο η Κύπρος, όσο και το Μεσολόγγι γνωρίζουν πολύ καλά πως υπάρχουν ιστορικές στιγμές, κατά τις οποίες ο άνθρωπος καλείται να αποφασίσει εάν θα υποταχθεί στην λογική της ανάγκης ή θα υπερβεί τον φόβο· εάν θα προστατεύσει απλώς την ζωή ως βιολογική ύπαρξη ή θα υπερασπισθεί την ελευθερία, την αξιοπρέπεια και την αλήθεια ως υπέρτατες αξίες της ανθρώπινης υπάρξεως.
Επιτρέψτε μου, πριν από κάθε άλλη αναφορά, να εκφράσω εκ βάθους καρδίας τις θερμότατες ευχαριστίες μου και την ευγνωμοσύνη μου προς τον Μακαριώτατο Αρχιεπίσκοπο Νέας Ιουστινιανής και πάσης Κύπρου κ. Γεώργιο για την πατρική αγάπη με την οποία μας περιέβαλε, για την ευλογία την οποία μας προσέφερε και, κυρίως, για την εξαιρετική τιμή και την ανεκτίμητη δυνατότητα που μας παρέσχε, προκειμένου να συμπροσευχηθούμε και να συλλειτουργήσουμε.

Η κοινή αναφορά στο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας υπερβαίνει τις ανθρώπινες αποστάσεις και τις ιστορικές συνθήκες, αποδεικνύοντας την αδιάσπαστη ενότητα της Εκκλησίας. Συγχρόνως δε, δημιουργεί έναν βαθύτερο πνευματικό δεσμό μεταξύ της Εκκλησίας της Κύπρου και της Τοπικής μας Εκκλησίας, της Ιεράς Μητροπόλεως Αιτωλίας και Ακαρνανίας· μεταξύ της μαρτυρικής Μεγαλονήσου και της ηρωικής Πόλεως του Μεσολογγίου.

Δύο τόποι που γνώρισαν την οδύνη της δοκιμασίας· δύο τόποι που γνώρισαν, όμως, και την δύναμη εκείνης της ελπίδας, η οποία αρνείται να υποταχθεί στην λήθη και στην παραίτηση.

Επιτρέψτε μου, επίσης, να απευθύνω τις θερμότατες ευχαριστίες μου προς τον Ελλογιμώτατο κύριο Κλεάνθους, Πρόεδρο της Χριστιανικής Ενώσεως Κυπρίων Επιστημόνων, για την ιδιαίτερη τιμή της προσκλήσεως, για την πρωτοβουλία της σημερινής Ημερίδας και για το πολύπλευρο έργο το οποίο η Χριστιανική Ένωση Κυπρίων Επιστημόνων επιτελεί με συνέπεια και υψηλό αίσθημα ευθύνης. Ένα έργο το οποίο υπηρετεί την επιστήμη και την παιδεία, αλλά συγχρόνως αναδεικνύει την βαθύτερη σχέση της επιστημονικής καλλιέργειας με την πνευματική παράδοση, την ιστορική αυτογνωσία και τις αξίες εκείνες, οι οποίες συγκροτούν την πολιτιστική και ηθική φυσιογνωμία του Ελληνισμού.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η ιστορία της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου, η οποία κορυφώθηκε κατά τα έτη 1825-1826, αποτελεί μίαν από τις πλέον συγκλονιστικές σελίδες της Ελληνικής Επαναστάσεως, όχι μόνον εξαιτίας της στρατιωτικής της διαστάσεως,

αλλά κυρίως εξαιτίας της αντοχής ενός ολόκληρου λαού. Άμαχοι και μάχιμοι, αποκλεισμένοι από ξηρά και θάλασσα, βρέθηκαν αντιμέτωποι με μίαν κατάσταση στην οποία η καθημερινή επιβίωση είχε καταστεί σχεδόν αδύνατη. Τα τρόφιμα εξαντλούνταν· οι συνθήκες διαβιώσεως επιδεινώνονταν· η πείνα και οι ασθένειες σκορπούσαν καθημερινά τον θάνατο.

Και όμως! Η εξάντληση του σώματος δεν κατόρθωσε να κάμψει το ψυχικό φρόνημα. Μέσα σε αυτή την ανείπωτη τραγωδία στέκει διαχρονικά η μορφή της Μάνας του Μεσολογγίου· της γυναίκας η οποία, με το παιδί της στην αγκαλιά, χωρίς να γνωρίζει αν το ξημέρωμα θα την βρει ζωντανή, προχώρησε στον δρόμο της Εξόδου, με την ίδια πίστη, με την ίδια αυταπάρνηση, με την ίδια ψυχική δύναμη που χαρακτήριζε όλους τους Εξοδίτες.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΤΟΥ ΙΩΣΗΦ ΡΩΓΩΝ

Βρίσκομαι, λοιπόν, ενώπιόν σας όχι μόνον ως Μητροπολίτης Αιτωλίας και Ακαρνανίας, αλλά και ως Επίσκοπος του Μεσολογγίου και πνευματικός διάδοχος ενός Ιεράρχη, ο οποίος συνδέθηκε όσο ελάχιστοι με την κορυφαία στιγμή της ιστορικής πορείας της Ιεράς Πόλεως: του Επισκόπου Ρωγών Ιωσήφ.

Αισθάνομαι ότι η ιδιότητα αυτή προσδίδει στην σημερινή παρουσία μου έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα ευθύνης. Μου επιτρέπει να μεταφέρω από το ηρωικό Μεσολόγγι όχι απλώς μίαν ιστορική αφήγηση, αλλά μίαν παρακαταθήκη, η οποία, δύο αιώνες μετά, εξακολουθεί να διατηρεί αμείωτη την ηθική, πνευματική και συμβολική της δύναμη. Επιτρέψτε μου, λοιπόν, το σημερινό διαχρονικό προσκλητήριο ελευθερίας να ξεκινήσει από αυτήν την ηρωική μορφή.

Ο Επίσκοπος Ρωγών Ιωσήφ αποτελεί μία από τις πιο χαρακτηριστικές μορφές εκείνης της ιστορικής περιόδου, κατά την οποία η Εκκλησία δεν περιορίστηκε στην πνευματική διακονία των ανθρώπων, αλλά βρέθηκε στο επίκεντρο της ιστορικής δοκιμασίας. Ανέλαβε το βάρος της ποιμαντικής ευθύνης σε συνθήκες ακραίας κοινωνικής, πολιτικής και στρατιωτικής κρίσεως. Η παραμονή του στο πολιορκημένο Μεσολόγγι αποκτά ιδιαίτερη σημασία διότι δεν υπήρξε παρουσία εξωτερικού παρατηρητή, αλλά παρουσία ποιμένος που επέλεξε να παραμείνει μαζί με τον λαό του κατά την πλέον κρίσιμη και δραματική περίοδο της ζωής του.

Ο Ιωσήφ Ρωγών βρίσκεται μέσα στο Μεσολόγγι όταν η πόλη έχει ήδη μετατραπεί σε έναν χώρο, όπου δοκιμάζονται τα όρια της ανθρώπινης αντοχής. Η πολιορκία δεν περιορίζεται πλέον στην αντιπαράθεση των όπλων· εξελίσσεται σε συστηματική προσπάθεια εξουθενώσεως του πληθυσμού. Πείνα, στέρηση, ασθένεια

και απομόνωση συναποτελούν το μαύρο νέφος το οποίο σκεπάζει την πόλη. Μέσα σε αυτήν ακριβώς την πραγματικότητα, ο Επίσκοπος Ιωσήφ αναδεικνύεται σε σημείο αναφοράς για τους πολιορκημένους. Μέσα σε αυτή την κορυφαία στιγμή της ιστορίας του Μεσολογγίου, όπου το μεγαλείο συναντά την τραγωδία και η καθημερινότητα μεταμορφώνεται σε κοσμοϊστορικό γεγονός, ο Ιωσήφ Ρωγών ορθώνεται αντάξιος του μεγέθους των περιστάσεων: Δεν αποσπάται από το συλλογικό πεπρωμένο των πολιορκημένων. Συμπορεύεται μαζί τους μέχρι το τέλος.

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΙΩΣΗΦ

Και ακριβώς αυτή η επιλογή του έχει ιδιαίτερη θεολογική και ιστορική σημασία, διότι αποκαλύπτει το ουσιώδες περιεχόμενο της ποιμαντικής ευθύνης.

Ο Επίσκοπος δεν είναι απλώς ο φορέας ενός θεσμικού αξιώματος· είναι ο ποιμένας ο οποίος καλείται να σταθεί ενώπιον της ιστορίας με συνέπεια, να παραμείνει κοντά στον λαό του κατά την ώρα της δοκιμασίας και να καταστήσει την δική του παρουσία μαρτυρία πίστεως, ελπίδος και αυτοθυσίας. Η παρουσία του, όμως, σηματοδοτεί κάτι ευρύτερο και διαχρονικό: την αποστολή της ποιμαίνουσας Εκκλησίας, η οποία δεν εγκαταλείπει το ποίμνιό της όταν οι συνθήκες γίνονται δυσχερείς. Εκείνη είναι, η οποία σαν μάνα παραμένει κοντά του, συμμετέχει στις αγωνίες του, ενισχύει το φρόνημά του και μετατρέπει την πίστη σε δύναμη αντοχής και εσωτερικής ελευθερίας.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΞΟΔΟ

Κορυφαία στιγμή της παρουσίας του Ιωσήφ Ρωγών υπήρξε η συμβολή του στην απόφαση της Εξόδου. Όταν πλέον οι υπερασπιστές του Μεσολογγίου είχαν εξαντλήσει κάθε σωματικό και ψυχικό σθένος και η πείνα, οι ασθένειες και οι κακουχίες είχαν οδηγήσει την πολιορκημένη κοινωνία στα έσχατα όρια της ανθρώπινης υπάρξεως, η Δημογεροντία και οι Καπεταναίοι των Μεσολογγιτών και των Σουλιωτών προσέφυγαν στον σεβάσμιο Ιεράρχη. Του ζήτησαν να συντάξει την ιστορική απόφαση της Εξόδου, και εκείνος την ανέλαβε ως πράξη ευθύνης, πίστεως και έσχατης ελπίδας. Στεκόμενος δίπλα στους Μεσολογγίτες μέχρι την τελευταία στιγμή, συνδέθηκε ακατάλυτα με εκείνη την μοναδική νύχτα, η οποία έμελλε να μετατρέψει τον θάνατο σε μαρτυρία και την θυσία σε αθανασία.

ΤΟ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ

Όταν, κατά την νύχτα της 10ης προς την 11η Απριλίου 1826, οι πολιορκημένοι αποφάσισαν την Έξοδο, η πράξη αυτή δεν μπορεί να ερμηνευθεί μόνον με τους όρους μιας στρατιωτικής επιχειρήσεως. Η Έξοδος υπήρξε μία ιστορική πράξη, κατά την οποία η ελευθερία απέκτησε την πλέον δραματική της έκφραση. Οι πολιορκημένοι γνώριζαν τον κίνδυνο· συνειδητοποιούσαν πλήρως την πιθανότητα του θανάτου· επέλεξαν, όμως, να διακινδυνεύσουν την ζωή τους, επιχειρώντας την διάσπαση του εχθρικού κλοιού, αντί να αποδεχθούν ως αναπόφευκτη την παράδοση.

Γι’ αυτό η Έξοδος του Μεσολογγίου υπερβαίνει τα όρια ενός συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος και αναδεικνύεται σε παγκόσμιο σύμβολο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Τα διαχρονικά μηνύματα της Εξόδου συμπυκνώνονται σε ένα ανεπανάληπτο μεγαλείο ψυχικού σθένους και εθνικής συνειδήσεως·

Αυτοθυσία. Αυταπάρνηση. Ενότητα. Ανδρεία. Καρτερία. Αφοσίωση σε ένα ανώτερο ιδανικό.

Όλα αυτά συνθέτουν μία μοναδική παρακαταθήκη ελευθερίας.

Οι Εξοδίτες, έχοντας ενώπιόν τους την οδύνη, την πείνα, τον θάνατο και την απόγνωση, επέλεξαν να αντιτάξουν στη δύναμη των όπλων τη δύναμη του φρονήματος.

Στην απειλή της υποταγής, την απόφαση της αυτοθυσίας.

Στην προοπτική μιας ζωής χωρίς ελευθερία, την ύψιστη αξία μιας ελεύθερης

θυσίας, αποδεικνύοντας ότι η πραγματική ανδρεία δεν συνίσταται στην απουσία του φόβου, αλλά στην υπέρβασή του χάριν ενός ανώτερου σκοπού.

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Πέρα όμως από την ακριβή παράθεση των ιστορικών γεγονότων και το μεγαλείο του μοναδικού αυτού εγχειρήματος, η Έξοδος του Μεσολογγίου υπερβαίνει τα όρια ενός κορυφαίου πολεμικού επεισοδίου. Μετέβαλε, πέραν πάσης αμφιβολίας, ένα βαλτοχώρι της Αιτωλίας και Ακαρνανίας σε τόπο-ορόσημο για τον νεότερο ευρωπαϊκό πολιτισμό και κατέστη σύμβολο ελευθερίας, αυτοθυσίας και αξιοπρέπειας. Ταυτόχρονα, η ηρωική Έξοδος αναδεικνύεται σε ύψιστο πνευματικό γεγονός, άρρηκτα συνδεδεμένο με την ορθόδοξη χριστιανική πνευματικότητα.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Προκειμένου να κατανοήσουμε την θέση αυτή, είναι απαραίτητο να διευκρινίσουμε πρώτα τι εννοούμε με τον όρο πνευματικότητα.

Ο όρος συχνά χρησιμοποιείται στην σύγχρονη εποχή για να περιγράψει τα μη αισθητά, τα αόρατα και τα ιδεατά· έτσι, κινδυνεύει να συγχέεται με ψυχικές ενέργειες ή ψυχολογικές καταστάσεις και να απογυμνώνεται από το βαθύτερο περιεχόμενό του.

Για την Ορθόδοξη Εκκλησία και Παράδοση, η πνευματικότητα δεν αποτελεί μια

αφηρημένη φιλοσοφική θεωρία ή μια ατομική ηθική αυτοβελτίωση, αλλά συνιστά την «ζωή εν Αγίω Πνεύματι». Είναι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος, μέσα από την μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας, αναζητά το αυθεντικό νόημα της υπάρξεως, το οποίο αποκαλύπτεται στο Πρόσωπο του Θεανθρώπου Χριστού.

Η ορθόδοξη πνευματικότητα δεν είναι μία υποκειμενική αναζήτηση αρχών, αλλά η ζωντανή, προσωπική σχέση του ανθρώπου με τον Τριαδικό Θεό. Αυτή η σχέση μεταμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και τον κόσμο, προσφέροντάς του την δυνατότητα να υπερβεί την εγωκεντρική του ατομικότητα.

Συγχρόνως, η πνευματικότητα αυτή είναι κατ’ εξοχήν δυναμική και καλεί σε δράση και θυσιαστική αγάπη· προσφέρει υψηλά κίνητρα, καρτερία στις θλίψεις και αφοσίωση στην υλοποίηση του οράματος της Βασιλείας του Θεού.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να τοποθετηθεί η ηρωική Έξοδος του Μεσολογγίου. Η θυσία των Εξοδιτών δεν αποτελεί ένα μεμονωμένο ιστορικό γεγονός. Πέραν της ένταξής της στο σύνολο των αγώνων οι οποίοι εμπνεύστηκαν από το όραμα της απελευθερώσεως και της εθνικής ανεξαρτησίας των Ελλήνων, αποτελεί και καρπό της ορθόδοξης χριστιανικής πνευματικότητας και, ιδιαίτερα, της ορθόδοξης ανθρωπολογίας.

Η ορθόδοξη αυτή ανθρωπολογία, επί αιώνες, βρέθηκε σε διαρκή και ασυμβίβαστη αντιπαράθεση με τον αξιακό και ηθικό κώδικα του κατακτητή.

Συγχρόνως, όμως, άνοιξε έναν καρποφόρο διάλογο με τις ιδέες και τις εξελίξεις του νεότερου ευρωπαϊκού πολιτισμού, ο οποίος, κατά την εποχή εκείνη, εισερχόταν σε μία νέα περίοδο ριζικών ανατροπών, σε κοινωνικό, πολιτικό αλλά και πνευματικό επίπεδο.

Συνεπώς, το διαχρονικό σάλπισμα ελευθερίας του Μεσολογγίου απευθύνεται σε Ανατολή και Δύση· ατενίζει με αποφασιστικότητα το μέλλον, αντλεί όμως έμπνευση και δύναμη από ένα ένδοξο και πνευματοφόρο παρελθόν.

Αποτελεί, όντως, ιστορικό παράδοξο, ίσως ακόμη και ιστορικό θαύμα, το ότι ένας λαός βυθισμένος στην αμάθεια, την απόλυτη εξαθλίωση, τον κίνδυνο του εξισλαμισμού και την καταπάτηση ακόμη και των πιο αυτονόητων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως τα εννοούμε σήμερα, δεν έχασε την επαφή με το πνευματικό παρελθόν του. Και όχι μόνον δεν την έχασε, αλλά αναζήτησε με ισοτιμία την θέση

του στην χορεία των ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, ο λαός αυτός έμεινε προσηλωμένος στην ορθόδοξη χριστιανική πνευματικότητα και στο μεγάλο του όραμα: το όραμα μιας αναστημένης Ρωμιοσύνης, με βασικούς πυλώνες την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και την ορθόδοξη χριστιανική πίστη.

ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ

Καρπός αυτής της κληρονομιάς, η οποία συλλέχθηκε ως πολύτιμη παρακαταθήκη και διαφυλάχθηκε ως κόρην οφθαλμού στην πιο βαθιά κρύπτη της Αγίας του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας αμέσως μετά την Άλωση της Βασιλεύουσας, υπήρξε η αίσθηση μίας πνευματικής και ιστορικής υπεροχής απέναντι στον κατακτητή· ένα βίωμα το οποίο διατηρήθηκε ζωντανό στην ψυχή του κάθε Έλληνα.

Αυτό το αίσθημα υπεροχής, όπως περιγράφηκε σε πολλές εισηγήσεις στην σειρά των δέκα συνεδρίων τα οποία διοργάνωσε η Εκκλησία της Ελλάδος για τα διακόσια χρόνια της ελληνικής Παλιγγενεσίας, αποτελεί έναν κομβικό παράγοντα, ο οποίος επί αιώνες σφράγισε την ψυχοσύνθεση του σκλαβωμένου Έλληνα.

Ο υπόδουλος Ρωμιός έχει πλήρη συνείδηση πως πρέπει να φανεί αντάξιος ενός ένδοξου παρελθόντος, τόσο σε κατορθώματα όσο και σε πνευματική ποιότητα και, συγχρόνως, να μην ακυρώσει αυτήν την παρακαταθήκη, υποκύπτοντας στα ανταλλάγματα για συνθηκολόγηση και υποταγή εκ μέρους ενός κατακτητή

πολεμοχαρούς και βάρβαρου.

Αυτό το αίσθημα υπεροχής εξόπλισε το γένος των Ελλήνων με θαυμαστή αντοχή στις κακουχίες και με μία σταθερή άρνηση να συμβιβαστεί και, τελικά, να αφομοιωθεί από την πολιτιστική επιβολή του κατακτητή, την οποία θεωρούσε, ούτως ή άλλως, ανάξια της μακραίωνης πολιτιστικής και πνευματικής κληρονομιάς του.

ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΩΣ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

ΜΙΑΣ ΜΑΚΡΑΙΩΝΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ

Την στιγμή, λοιπόν, κατά την οποία οι Μεσολογγίτες αρνούνται τους όρους τους οποίους μεταφέρουν οι απεσταλμένοι του Κιουταχή, δεν προβαίνουν απλώς σε μίαν ηρωική πράξη· προβαίνουν στην διάσωση αρχών και αξιών, όπως αυτές διδάσκονται από την Ορθόδοξη χριστιανική πίστη.

Αρχών και αξιών οι οποίες δίνουν νόημα στην ζωή, διαχωρίζουν το κακό από το αγαθό και διανοίγουν προοπτική πέρα από τα εγκόσμια. Η σημασία της πολιορκίας και της Εξόδου του Μεσολογγίου δεν έγκειται απλώς στο γεγονός ότι μία μικρή πόλη αντιστάθηκε επί μακρόν σε υπέρτερες δυνάμεις·

Έγκειται στο ότι οι πολιορκημένοι, ενώ γνώριζαν την τραγικότητα της καταστάσεως στην οποία είχαν περιέλθει, αρνήθηκαν να μετατρέψουν την επιβίωση σε αυτοσκοπό και να εξαγοράσουν τη σωματική τους σωτηρία με την εγκατάλειψη των αρχών και των αξιών για τις οποίες είχαν αγωνισθεί, όχι μόνον οι ίδιοι, αλλά και χιλιάδες αδελφοί τους.

ΙΕΡΟΤΗΤΑ

Αυτό ακριβώς το σημείο αποτελεί το κατώφλι της μεταβάσεως από το ιστορικό στο ιερό γεγονός. Εάν η ιερότητα εκφράζει την σχέση του πεπερασμένου ανθρώπου με μία πραγματικότητα η οποία υπερβαίνει τον κτιστό κόσμο και αποτελεί πηγή αιώνιας ζωής, άφθαρτων αξιών και αληθινού νοήματος, τότε ως ιερή μπορεί να θεωρηθεί κάθε ανθρώπινη πράξη η οποία αποβλέπει στην διαφύλαξη και την έμπρακτη μαρτυρία αυτής της σχέσεως.

Με άλλα λόγια, μία πράξη δεν καθίσταται ιερή μόνο επειδή συνδέεται άμεσα με την θρησκευτική λατρεία, αλλά και όταν υπηρετεί με αυταπάρνηση εκείνες τις αξίες τις οποίες ο άνθρωπος αναγνωρίζει ως υπερβατικές και αιώνιες. Υπό αυτήν την έννοια, ακόμη και μία πράξη αγώνα, θυσίας ή αυτοπροσφοράς μπορεί να

αποκτήσει χαρακτήρα ιερότητας, όταν γίνεται με σκοπό την υπεράσπιση της ελευθερίας, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της πίστης σε ένα νόημα το οποίο υπερβαίνει το πεπερασμένο της υπάρξεως. Κατά συνέπεια, ο αγώνας του Μεσολογγίου, τον οποίο ενέπνευσε και χαλύβδωσε μία τέτοια πνευματικότητα, απαγκιστρώνεται από τον χωροχρόνο του φθαρτού τούτου κόσμου και εντάσσεται στην υψηλότερη βαθμίδα της ιερότητας.

ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΩΣ ΑΥΘΕΝΤΙΚΗ ΠΟΛΗ

Υπάρχει όμως και ένα επιπλέον στοιχείο: στην ανθρώπινη ιστορία, τα ηρωικά γεγονότα ταυτίζονται συνήθως με έναν μεγάλο πολιτικό ή στρατιωτικό ηγέτη·

οι Θερμοπύλες είναι ταυτισμένες με τον Λεωνίδα,

τα Δερβενάκια με τον Κολοκοτρώνη,

ο αγώνας της αμερικανικής ανεξαρτησίας με τον Τζορτζ Ουάσιγκτον, και ούτω καθεξής.

Στην περίπτωση του Μεσολογγίου, όμως, ο μεγάλος πρωταγωνιστής είναι η ίδια η πόλη· όχι με την γεωγραφική της έννοια, αλλά με το νόημα και το περιεχόμενο το οποίο η λέξη αυτή απέκτησε στην αρχαία Ελλάδα.

Ο αγώνας του Μεσολογγίου είναι πάνδημος. Πραγματοποιείται από πολίτες οι οποίοι λαμβάνουν συλλογικές αποφάσεις χωρίς διακρίσεις. Πρόκειται για έναν αγώνα ο οποίος αναδεικνύει το μεγαλείο ενός λαού, του οποίου οι κοινωνικοί και πνευματικοί δεσμοί προσέφεραν, πέραν του ηρωισμού, και ένα επιπλέον πρότυπο κοινωνικής, πολιτικής και εθνικής συγκροτήσεως.

Ο ΙΩΣΗΦ ΡΩΓΩΝ ΩΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΗΓΕΤΗΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΙΔΑΝΙΚΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Αν υπάρχει ένας ηγέτης στο Μεσολόγγι, αυτός είναι ο Ιωσήφ Ρωγών· όχι όμως ως πολέμαρχος με την στρατιωτική έννοια, αλλά ως εκπρόσωπος και εκφραστής της ιερότητας την οποία προαναφέραμε. Ο μαρτυρικός Δεσπότης αποτελεί, ουσιαστικά, την φωνή της Πρώτης Εθνοσυνελεύσεως της Επιδαύρου, η οποία, εν μέσω διχόνοιας και ενός τραγικού εμφυλιοπολεμικού κλίματος, διαμόρφωσε ένα ιστορικό κείμενο ενότητας, συμφιλίωσης και κοινών ιδανικών ανάμεσα σε όλες τις κοινοτικές και τοπικές ομάδες του επαναστατημένου γένους. Είναι βέβαιο πως η δική του φωνή, μέσα στις Εκκλησίες όπου λειτουργούσε ή πάνω στα τείχη όπου ενίσχυε και παρηγορούσε, απηχούσε τον πυρήνα της Διακηρύξεως της Πρώτης

Εθνοσυνελεύσεως της Επιδαύρου:
«Ο κατά των Τούρκων πόλεμος ημών [...] είναι πόλεμος εθνικός, πόλεμος ιερός, πόλεμος του οποίου η μόνη αιτία είναι η ανάκτησις των δικαίων της προσωπικής ημών ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της τιμής, τα οποία, ενώ την σήμερον όλοι οι ευνομούμενοι και γειτονικοί λαοί της Ευρώπης τα χαίρουσι, από ημάς μόνον η σκληρά και απαραδειγμάτιστος των Οθωμανών τυραννία επροσπάθησε με βίαν ν' αφαιρέση και εντός του στήθους ημών να τα πνίξη.»

Και αμέσως παρακάτω:

«Δίκαια, τα οποία η φύσις ενσπείρει βαθέως εις την καρδίαν των ανθρώπων [...] όχι τριών ή τεσσάρων, αλλά και χιλίων και μυρίων αιώνων τυραννία δεν δύναται να τα εξαλείψει...»
Το κείμενο αυτό, πέρα από συγκλονιστικό και συγκινητικό, είναι συγχρόνως και σοφό. Ο τρόπος διατυπώσεως και η ορολογία την οποία χρησιμοποιεί δεν απευθύνονταν μόνο στο επαναστατημένο γένος, αλλά και σε μία ολόκληρη Ευρώπη, η οποία εκείνη την εποχή αποτελούσε πεδίο αγώνων εκ μέρους λαών στο όνομα μιας ελευθερίας, της οποίας η πηγή αναζητούνταν όχι τόσο στον Χριστιανισμό όσο στο φυσικό δίκαιο.

Η Διακήρυξη της Επιδαύρου διατυπώνει ένα επιχείρημα το οποίο μπορεί να γίνει κατανοητό και αποδεκτό από την ευρωπαϊκή πολιτική και διανοητική γλώσσα της εποχής. Και ενώ σημαντικά ρεύματα της νεότερης Ευρώπης επιχειρούν να θεμελιώσουν την ελευθερία σε μία περισσότερο κοσμική και ανθρωποκεντρική βάση, ο ελληνικός Αγώνας διατηρεί, παράλληλα με την γλώσσα των νεότερων δικαιωμάτων, ισχυρό το χριστιανικό και ορθόδοξο ανθρωπολογικό του υπόβαθρο.

Αντί για αίολες ιδεολογίες, αναζητά διαρκώς ως κέντρο αναφοράς το ιστορικό και κοσμοσωτήριο γεγονός της Ενσαρκώσεως του Θεού, ως βασική πηγή αποκαταστάσεως του ανθρώπου. Απόδειξη αυτού είναι πως η Διακήρυξη της Α' Εθνοσυνελεύσεως της Επιδαύρου δεν περιορίζεται μόνο στην γλώσσα των φυσικών δικαίων, της ελευθερίας και της πολιτικής ισότητας, αλλά διατηρεί, ταυτόχρονα, σαφές χριστιανικό και ορθόδοξο αποτύπωμα.

Αρχίζει «ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας καὶ Ὁμοουσίου καὶ Ζωοποιοῦ καὶ Ἀδιαιρέτου Τριάδος». Αναφέρεται στον «κραταιὸν τοῦ Ὑψίστου βραχίονα» και προσδιορίζει τους Ευρωπαίους ως «Εὐρωπαίους Χριστιανούς».

Έτσι, η επίκληση των «φυσικών δικαίων» δεν αποκόπτει την Επανάσταση από το χριστιανικό της υπόβαθρο· αντίθετα, οι δύο αυτές γλώσσες συνυπάρχουν και

αλληλοσυμπληρώνονται. Η ελευθερία παρουσιάζεται ως φυσικό και απαράγραπτο δικαίωμα του ανθρώπου, ενώ ο αγώνας για την αποκατάστασή της εντάσσεται στην συνείδηση ενός λαού ο οποίος αυτοπροσδιορίζεται ως χριστιανικός. Συνεπώς, το κείμενο αυτό αποτελεί και ένα σημαντικό τεκμήριο ιδεολογικού και πνευματικού διαλόγου για ολόκληρη την Ευρώπη.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΚΟΡΥΦΑΙΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΗΣ ΟΜΙΛΙΑΣ

Ο αγώνας του Μεσολογγίου πραγματοποιείται στο όνομα της αποκαταστάσεως όχι του φυσικού ανθρώπου, κατά τα κελεύσματα του Διαφωτισμού, αλλά του «κατά φύσιν» μεγαλείου του ανθρώπου, σύμφωνα με την Ορθόδοξη θεολογία· γεγονός το οποίο παραπέμπει ευθέως στο «κατ' εικόνα Θεού» της δημιουργίας του.

«ΚΑΤ΄ ΕΙΚΟΝΑ» ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ

«Το «κατ' εικόνα» δεν σημαίνει απλώς ότι ο άνθρωπος είναι φορέας κάποιων «δικαιωμάτων»· σημαίνει κάτι πολύ βαθύτερο: αναφέρεται στην ίδια την θεοειδή συγκρότηση του ανθρωπίνου προσώπου, στην δυνατότητα κοινωνίας με τον Θεό, στην λογικότητα, την ελευθερία, την προσωπική βούληση, καθώς και στην ικανότητα αγάπης και κοινωνίας.
Όλα αυτά αναδεικνύουν τον άνθρωπο ως εικόνα ενός Θεού Δημιουργού και Πατέρα, από τον οποίο πηγάζουν οι υψηλότερες ιδέες και τα ευγενέστερα οράματα της ανθρωπότητας.
Ιδιαίτερα για την ελευθερία, η Διακήρυξη αναφέρει ουσιαστικά πως είναι τόσο βαθιά ριζωμένη στον άνθρωπο, ώστε η φύση την έχει «ενσπείρει» στην καρδιά του. Και αν η διατύπωση αυτή συντονίζεται με ανάλογες ευρωπαϊκές διακηρύξεις, η ορθόδοξη παράδοση προσφέρει ένα βαθύτερο ανθρωπολογικό υπόβαθρο, μέσα στο οποίο μπορεί να ερμηνευθεί αυτή η αντίληψη για την ελευθερία.

Η ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ «ΚΑΡΔΙΑΣ»

Η λέξη «καρδία» η οποία καταγράφεται, δεν αποτελεί απλώς ένα κέντρο συναισθήματος· είναι το βαθύτερο κέντρο του ανθρωπίνου προσώπου, εκεί όπου συγκεντρώνεται η ύπαρξη και από όπου μπορεί να στραφεί προς τον Θεό.

Συνεπώς, η πλήρης διάσταση της πολυπόθητης ελευθερίας δεν περιορίζεται σε μίαν απλή απελευθέρωση, αλλ' αποτελεί ηχώ ενός βαθύτερου πόθου· ενός πόθου υπαρξιακής αποκαταστάσεως της θεοειδούς ανθρώπινης υπάρξεως.

Εάν αυτού του είδους η προσέγγιση μπορεί να ικανοποιεί σκεπτόμενους θεολόγους, φιλοσόφους και πολιτικούς οραματιστές, θα αναρωτηθεί κανείς πώς είναι δυνατόν

αγράμματοι και εξαθλιωμένοι άνθρωποι, όπως οι αγωνιστές του Μεσολογγίου, να είχαν συνείδηση όλων αυτών των διαστάσεων και αυτού του βάθους.

ΘΥΣΙΑ: Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ. ΓΟΛΓΟΘΑΣ ΚΑΙ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ.

Βρισκόμαστε, όμως, αγαπητοί μου, ενώπιον ενός ιστορικού γεγονότος το οποίο υπερβαίνει τον στοχασμό και την ανάλυση· ενώπιον ενός σημείου καμπής της ανθρώπινης ιστορίας, όπου αποθεώνεται η πράξη. Και η πράξη αυτή έχει ένα και μόνο όνομα: θυσία!

Εάν ο Σταυρός αποτελεί το κατεξοχήν κομβικό σημείο το οποίο διαφοροποιεί τον Χριστιανισμό από οποιαδήποτε άλλη θρησκεία, η Έξοδος του Μεσολογγίου μπορεί να ερμηνευθεί υπό το φως αυτής ακριβώς της σταυρικής λογικής. Η Έξοδος των Μεσολογγιτών, πρακτικά καταδικασμένη, πολιτικά ανώφελη και κείμενη πέραν πάσης ιστορικής λογικής, αποτελεί μία μετωπική σύγκρουση της λογικής του κόσμου τούτου με την λογική της ιερότητας, μέσα στο συγκεκριμένο ορθόδοξο χριστιανικό πλαίσιο.

Η πράξη αυτή παραμερίζει κάθε ενδοκοσμική σκοπιμότητα και προβάλλει τον ύψιστο σκοπό: να μην αποκοπούν οι Μεσολογγίτες από την πνευματική τους ρίζα, την αυθεντική τους φύση και τον οραματισμό της αιωνιότητας.

Και όπως πάνω στον Σταυρό παρουσιάζονται εντελώς διαφορετικά τα πράγματα, σε σχέση με το πώς εννοεί ο πολίτης αυτού του κόσμου την νίκη και την ήττα και πώς τα εννοεί ο πολίτης της Βασιλείας του Θεού, έτσι και στο Μεσολόγγι τα πράγματα ανατρέπονται· ιδιαίτερα την ώρα κατά την οποία ανοίγει η πύλη των τειχών και ακούγεται το:

«Εμπρός, Μεσολογγίτες!»

Η ιστορική λογική υποκλίνεται μπροστά σε μία πράξη, η οποία μεταβάλλει μία, κατά κόσμο, ναυαγισμένη υπόθεση σε μίαν υπέρτατη πράξη διασώσεως της ιερότητας του ανθρωπίνου προσώπου· μία πράξη η οποία, με απλά λόγια, περιγράφεται με την εξής διατύπωση:

ο θάνατος

δεν είναι ό,τι χειρότερο μπορεί να συμβεί στον άνθρωπο.

Η ουσία της διατυπώσεως αυτής εμπεριέχει βαθύτατα την ιερότητα καθώς ταυτίζεται με την υπέρβαση του θανάτου και την ένωση με την Πηγή μιας ζωής, η

οποία εξήλθε του μνήματος και, από τότε, καταυγάζει ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία μέχρι συντελείας του αιώνος.

ΙΕΡΗ ΠΟΛΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Χαρακτηρίζοντας το Μεσολόγγι ως Ιερή Πόλη, αναγνωρίζουμε ουσιαστικά πως σε τούτο το «αλωνάκι», όπως αναφέρει ο Διονύσιος Σολωμός, δεν συντελέστηκε απλώς ένας αγώνας απελευθερώσεως ενός τόπου και ενός λαού· συντελέστηκε ένας αγώνας ο οποίος έχει όλη την ποιότητα και όλες τις προδιαγραφές, προκειμένου να ενταχθεί σε ένα πνευματικό πλαίσιο διασώσεως του ανθρώπου ως εικόνας Θεού, με θεμελιώδη συστατικά την ελεύθερη βούληση, την αξιοπρέπεια, την δυνατότητα υπερβάσεως του θανάτου και την σχέση —την βαθιά σχέση— μεταξύ Θεού και ανθρώπων, αλλά και των ανθρώπων μεταξύ τους.

Το Μεσολόγγι αποτελεί καρπό μιας υπέρτατης επιλογής, την οποία ο Ιωσήφ Ρωγών, επικεφαλής όλων των Μεσολογγιτών, εξακολουθεί να θέτει ενώπιόν μας:

Τι πράττει ο άνθρωπος όταν η πραγματικότητα τον καλεί να επιλέξει ανάμεσα στην ασφάλεια και στην ευθύνη;

Ανάμεσα στην σιωπή και στην μαρτυρία;

Ανάμεσα στην παραίτηση και στην αντίσταση;

Ανάμεσα στην διατήρηση της ζωής ως απλής βιολογικής υπάρξεως και στην διαφύλαξη της ζωής ως ελευθερίας και αξιοπρέπειας;

Η απάντηση όλων εκείνων υπήρξε σαφής και αμετάκλητη. Για τους λόγους αυτούς, η Ιερή Πόλη του Μεσολογγίου συνιστά μία παγκόσμια και διαχρονική πόλη· μία πόλη η οποία έχει εμβαπτιστεί στην αιωνιότητα και παραμένει ως διαρκής υπόμνηση της δυνατότητας των λαών να αντιστέκονται σε ό,τι απειλεί να υποβιβάσει την ζωή, αλλά και την ίδια την φύση τους, σε κάτι κατώτερο από τις θεόσδοτες προδιαγραφές τους.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝ ΜΗΝΥΜΑ

Και όπως στα εικονίσματα προσκυνούμε τους Αγίους όχι ως φυσικές υπάρξεις, αλλά για την Χάρη την οποία αξιώθηκαν μέσω του πνευματικού και σωματικού αγώνα τους, έτσι και στο Μεσολόγγι τιμούμε τα τείχη του όχι ως πέτρες και λάσπη, αλλά ως ορατή κοίτη, μέσα από την οποία το ιδεατό, το υπεραισθητό και το πνευματικό έγιναν απτά και ορατά· μεταβάλλοντας την Έξοδο σε ένα

διαχρονικό και πανανθρώπινο «Προσκλητήριο Ελευθερίας» και θεωρώντας κάθε τύραννο ως απειλή της αυθεντικότητας του ανθρωπίνου προσώπου.

Αυτό, όντως, συνιστά το μεγαλείο του Μεσολογγίου!

Αυτή είναι η υπέρτατη προσφορά του σε ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Και όπως κάθε άνθρωπος αποτελεί έναν εν δυνάμει άγιο, έτσι και κάθε τόπος που συνθλίβεται από την τυραννία αποτελεί ένα εν δυνάμει Μεσολόγγι.

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΚΑΙ ΚΥΠΡΟΣ

Τέτοιον τόπο αποτελεί και η Κύπρος!

Στα αγιασμένα από το αίμα ηρώων της πατρίδος και μαρτύρων της πίστεως χώματά της, πατώ γεμάτος συγκίνηση αυτήν την στιγμή· έναν τόπο ο οποίος αναμένει την ώρα της μεγάλης «Εξόδου» και της τελικής αποκαταστάσεως του δικαίου Θεού και ανθρώπων.

Εδώ, στην μαρτυρική Μεγαλόνησο, η Έξοδος του Μεσολογγίου αποκτά μίαν ιδιαίτερη συγκινησιακή και ιστορική πυκνότητα. Εσείς, Κύπριοι αδελφοί, οι οποίοι έχετε βιώσει με τραυματικό τρόπο την εισβολή, την κατοχή και την προσφυγιά, γνωρίζετε από την ίδια την εμπειρία της ζωής σας ότι η ελευθερία δεν αποτελεί μίαν θεωρητική ή αφηρημένη έννοια, αλλά μία πράξη ηρωισμού και αίματος· μία φωνή διαρκούς εγρήγορσης, τόσο βροντερής όσο εκείνο το «Μη φοβάσαι» του Γρηγόρη Αυξεντίου, λίγο πριν γίνει ολοκαύτωμα στην σπηλιά του Μαχαιρά. Και συγχρόνως, μίας φωνής τόσο γλυκιάς όσο το τραγούδι των αηδονιών που «δε σ’ αφήνουνε να κοιμηθείς στις Πλάτρες».

Η μνήμη των ανθρώπων οι οποίοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες, να αποχωριστούν τον τόπο όπου γεννήθηκαν και έζησαν και να αφήσουν πίσω τους περιουσίες, Εκκλησίες, μνήμες και τάφους προγόνων, έχει αφήσει βαθύ και ανεξίτηλο αποτύπωμα στην ψυχή σας.

Γι’ αυτό και γνωρίζετε καλύτερα από πολλούς ότι η ελευθερία δεν είναι απλώς ένα δικαίωμα το οποίο διατυπώνεται σε νόμους και διακηρύξεις, αλλά είναι ένα πολύτιμο αγαθό, το οποίο συνδέεται με την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, την ειρήνη, την ασφάλεια και την δυνατότητά του να ζει και να δημιουργεί στον τόπο τον οποίο θεωρεί πατρίδα του· ένα αγαθό με τίμημα συχνά βαρύ, όχι όμως βαρύτερο από την ευθύνη και το όραμα μιας ελεύθερης ζωής.

Η επιλογή της θυσίας των Ελευθέρων Πολιορκημένων αποτελεί σήμερα μία γέφυρα:

ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν·

ανάμεσα στην μνήμη και στην προσδοκία·

ανάμεσα στο Μεσολόγγι και την Κύπρο.

Η ιστορία συνεχίζει να διδάσκει και τα συμπεράσματά της είναι αναμφισβήτητα: σε αυτόν εδώ τον τόπο, οι αγώνες υπήρξαν πάντοτε όχι μόνον υπέρ πατρίδος, αλλά και υπέρ πίστεως.

Και οι θυσίες των αγωνιστών, πεσόντων ή αγνοουμένων, είτε κείτονται στα Φυλακισμένα Μνήματα είτε σε τόπους άγνωστους κάτω από την κυπριακή γη, συντελέστηκαν στο όνομα της υπεράσπισης πανανθρώπινων αρχών και αξιών, τις οποίες η Ορθόδοξη παράδοσή μας δεν θα πάψει ποτέ να αναζωογονεί και να ενισχύει.

Σήμερα, λοιπόν, ευρισκόμενος στην ευλογημένη γη της Κύπρου, μεταφέρω το πνεύμα του Μεσολογγίου και στέκομαι ενώπιόν σας ως ταπεινός διάδοχος του Εθνομάρτυρα Ιωσήφ Ρωγών· και μαζί με την μνήμη του φέρνω και ένα όραμα: το όραμα μιας Εξόδου η οποία δεν αφορά μόνον την Κύπρο, αλλ’ αφορά κάθε άνθρωπο και ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Είναι το όραμα της Εξόδου από κάθε μορφή τυραννίας, από κάθε δύναμη η οποία προσβάλλει την ελευθερία, την αξιοπρέπεια και την ειρήνη του ανθρώπου.

Γιατί ο αληθινός προορισμός της ιστορίας δεν μπορεί να είναι η βία, η αρπαγή και η αδικία· μπορεί και πρέπει να είναι η μεταμόρφωση της ανθρώπινης κοινωνίας σε εικόνα της Βασιλείας του Θεού· μιας Βασιλείας ειρήνης, δικαιοσύνης και καταλλαγής.

Αυτό είναι το ένα και μόνο μήνυμα το οποίο σας φέρνω σήμερα από το Μεσολόγγι· ένα μήνυμα το οποίο γεννήθηκε μέσα από την θυσία και δεν φοβάται τον χρόνο:
καμία τυραννία δεν είναι αιώνια·

καμία θυσία για την ελευθερία δεν είναι μάταιη·

και καμία γενιά δεν έχει το δικαίωμα να παραιτηθεί από το όραμα ενός κόσμου πιο ελεύθερου, πιο δίκαιου και πιο ειρηνικού.

